

Pusztai majorok, hobbitanyák,
szakszövetkezet.
A Szarkás pusztai elit és az elithez köthető
létesítmények a 19. és 20. században

Kimme Máté

*Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar
— Történelemtudományi Doktori Iskola, PhD hallgató*

A bemutatni kívánt létesítmények — majorok és hobbitanyák — a saját környezetüket tekintve tulajdonképpen atipikusak, hiszen a dél-alföldi homokra leginkább a falusi-városi szegényeket vonzotta az olcsó földbirtokvásárlás lehetősége. Ennek ellenére ezeken a pusztákon is voltak olyan gazdasági, politikai és/vagy társadalmi vezető személyek, intézmények és kötődő létesítmények, amelyek a szórványos települési viszonyok ellenére is fontos szerepet töltek be a környező tanyavilág társadalmában. Ezeket a Kecel és Kiskunhalas közötti Szarkás pusztá és szűk környékének bő évszázados történetének bemutatásával ismertetjük. A korszakonként változó elit, valamint az elithez köthető létesítmények leírásán túl a történeti-politikai cezúrák nyomán végbement töréspontokat és kontinuitásokat vesszük sorra az alábbiakban.

A tanyavilág kialakulása a térségben

A pusztá területén a középkorban egy Bánegyháza nevű falu állt, amely a török korban pusztult el.¹ Ma Imrehegy községhez tartozik az egykori Szarkás egy része. Imrehegyet 1952-ben hozták létre Kiskunhalas és Kecel tanyás térségeinek községesítésével. Ezek a területek Szarkás mellett a Debeák, Felsőkistelek, Polgárdi, és Tüskös neveket viselték. A korábbi határrészek közül Polgárdi és Szarkás nagyobb része (Szarkásdűlő) tartozott Kecelhez. A falu a kalocsai érsek telepítéseinek köszönhetően jött létre a 18. század elején. Kecel a kalocsai káptalan uradalma volt, ezért a lakosság nagyobb számban csak az 1848-as jobbágyfelszabadítás után kezdte el benépesíteni a területet (habár a káptalan kifejezetten szabad rendszerben tartotta a jobbágysáit, így elképzelhető, hogy a tanyásodás kis mértékben már hamarabb megkezdődött). A határbéli földek 1858-as tagosítását követően nagyon hamar felépültek az első tanyák, de számukat tekintve az igazi ugrás 1910 és 1930 között következett be. 1912-ben parcellázták fel ugyanis Polgárdit, ezenkívül a szarkási homokosztások és erdővágások is segítettek a terjedésben.

| ¹ BARTH 1984: 711.

1930-ban már Szarkáson élt Kecel külterületi népességének fele.² Kiskunhalason jóval hamarabb, már 1745-ben, a Jászkunság redempcióját követően elkezdődhetett a tanyásodás, de a várostól távolabbi homokpusztákon szintén csak a tagosítás után alakultak ki a tanyák. Ilyen Debeák, valamint Szarkás nyugati oldala, amely a város két nyugatra eső legtávolabbi külterülete. Az itt elterülő hatalmas városi legelőket 1861–62 után osztották ki, viszont a terület nagyrészt csak a 20. század elején vált lakottá. Az ugyancsak homokos Felsőkisteleken szintén a 19. század végén és a századfordulón kezdődött meg a tanyafejlődés.³

A régiót és az itt jellemző tanyás gazdálkodást alapvetően befolyásolta a dél-alföldi homokos talaj, amelyet Kecel nyugati határában vált a jobb minőségű kalocsai föld. Déli irányban távolabb, Baja közelében már ugyancsak eltűnnek a homokbuckák. Nyugaton Kiskunhalason át Szegedig, északon Kecskemétig és Pest megye déli—keleti területéig húzódik a homok.⁴ A kalocsai érsekség a homok megkötésére erdőtelepítéseket kezdeményezett a saját keceli uradalmán, ilyen céllal itt is főleg akácot ültettek.⁵ A fára a talajviszonyok javításán túl tüzelőanyagként és építési, valamint szerszámkészítési alapanyagként is szükség volt az Alföldön, így a fásítás folytatódott a 20. században is.⁶

A Kecel—Kiskunhalas közötti homokon általában szegénytanyák épültek. Szarkáson jellemzően a keceli, Polgárdin inkább a távoli helységek szegényei vettek földet. A kis homokparcellákon apró, szűkös és általában egész évben lakott tanyák jöttek létre.⁷ A halasi homokon legtöbbször szintén a „jövevények” vásároltak földet, akik a városi „öslakosokkal” ellentétben ugyancsak állandó kintlakásra rendezkedtek be, az egykori szántók egy részét pedig szőlőként és gyümölcsösként hasznosították.⁸ A gazdálkodási módok a kisebb tájegységeken belül is sokfélék lehettek. Szarkáson például általában a szőlő volt a főszerep, de előfordultak állattartó tanyák is. A homoki legelőkön kecskét, birkát, tyúkot, egy-két malacot tudtak ellátni, meglehetősen szerény körülmények között. A terményt javarészt felélték, vagy a keceli piacon értékesítették, átvevőhelyeken adták le. Olykor a lakók a közeli „gazdátlan” erdőkben gyűjtött fa eladásával is kiegészítették jövedelmüket.⁹ A 20. század első felében a keceli tanyák általában 10 hold alatti birtokokkal rendelkeztek, és állandóan lakottak voltak, azaz a környező településekhez kevésbé kötődtek.¹⁰ Annak ellenére, hogy a gazda és a családja folytonosan kint élt, idős korukra ők is igyekeztek belterületi házat vásárolni, a tanyát pedig a munkaképes korban lévő fiatalokra hagyták. Előfordult az is, hogy örökség útján a tanya és a belterületi ház más-más utódra szállt, vagy házasság révén a gazda belterületi házra is szert tett, így a település és a tanyák közötti kapcsolat változékony volt.¹¹

A jogi akadályok, a két településtől való távolságok és a rosszabb minőségű talajok miatt tehát mind a halasi, mind a keceli parasztság csak a 19. század második felétől kezdve vette birtokba ezt a területet. A legtávolabbi homokföldeket, például Polgárdi pusztát csak a 20. szá-

² BÁRTH 1984: 695, 704–705.

³ JUHÁSZ 2005: 88, 98–100; BÁRTH 1996: 113–114.

⁴ BIRÓ et al. 2009: 32–34.

⁵ GALGÓCZY 1877: 60.

⁶ GESZTELYI 1928: 193.

⁷ BÁRTH 1984: 695, 704–705.

⁸ ERDEI 1937.

⁹ BÁRTH 1984: 707–709.

¹⁰ ERDEI 1976: 188; ERDEI 1941: 103–106.

¹¹ BÁRTH 1984: 706–707.

zad elején parcellázták fel. A távoli, homokos, de olcsó földek értelemszerűen a szegényparasztokat vonzották erre a területre. Az így kialakult tanyák kapcsolata változó volt a környező településekkel, de általában elszakadtak a várostól és a falutól. A terület egyik legjelentősebb birtokosa a jobbágyfelszabadítás után is a kalocsai káptalan volt.

Majorok és hobbitanyák Szarkáson

A Kecel—Kiskunhalas közötti terület „magja” Szarkás puszta volt, és annak is a Kecelhez közelebb eső részén fekvő szőlőhegy. Itt feküdt a két legjelentősebb keceli major és utóbb néhány módosabb tanya is a környéken épült fel. Az 1848-as jobbágyfelszabadítás után a falu határának legjelentősebb birtokosai a kalocsai főkáptalan és Windisch József voltak, birtokaik a török korban elpusztult Bánegyháza falu területén, a későbbi Szarkáson helyezkedtek el.¹² Az egymáshoz közel eső káptalani és a Windisch-féle, a helyiek által csak „tulahomokinak” nevezett major az itteni tanyás térségek gazdasági központjai lettek. A káptalani major a szőlőhegyet és egy jelentős pincét tudhatott a magáénak, a Windisch-birtok pedig kiemelkedő sertésteleppel rendelkezett a 19. század második felében.¹³ Windisch József halála után birtokai szétszlottak az örökösök között. Végül 1912-ben a család birtokait egy szabadkai bank felparcellázta és eladta. A földek Kecelhez közelebb eső északkeleti felét főleg bácskai, miskei és Duna-melléki magyar telepesek vásárolták fel, a délnyugati részt pedig császártöltési németek vették meg. A major központi épületei Minda Pál tulajdonába kerültek, aki a lakóépületek egy részét lebontotta és a belterületen építkezett az építőanyagból.¹⁴ A két nagy major területe a gazdasági erejénél fogva a szarkási tanyavilág formálódó társadalmi központjává is vált. A Klebelsberg-féle program során tanyasi iskolát is építettek a káptalani major közelébe, amely egyúttal templomként is funkcionált. A Kecel és Kiskunhalas közötti pusztákon még négy ilyen iskola jött létre, amelyből kettőt használtak templomként is.¹⁵

Részben a felosztott Tulahomoki major egykori területein kisebb majorszerű tanyák épültek fel a 20. század első felében. A tulajdonosok között voltak polgári személyek is, orvosok, jogászok, mérnökök, akik nyári hobbiszállásként, mai értelemben vett nyaralóként használták a tanyáikat. Az egyik ilyen, máig lakott tanya az úgynevezett Mária-lak, egy kalocsai mérnök hobbitanyája, amely állítólag a feleség után kapta a nevét. 1945-ben a földosztás során a Mária-lakot elvették, a tanya és a hozzá tartozó szőlős-gyümölcsös a jelenlegi lakó édesapjának tulajdonába került. Az új tulajdonos a káptalani major egykori zsellérje volt. Új földjét szőlőtermesztésre használta, amely meghaladta az öt holdat, így az 1950-es években kuláknak nyilvánították.¹⁶ Az imrehegyi VB egykori titkára a községben öt-hat kuláknak minősített családra emlékszik. „Semmit érő területeik voltak, de hát azoknak voltak nyilvánítva, Debeákban is volt egy-kettő ilyen. Meg hát akinek sok szőleje volt például, a szőlőt föl kellett szorozni. Négy hold szőleje volt valakinek, az négyszer öt, az 20 hold földdel ért föl. Elég volt, ha öt hold földje volt,

¹² REISZIG 1910: 82–85.

¹³ SERFŐZŐ 1911: 69–71, 80.

¹⁴ KOSZTA 2004: 171, 192.

¹⁵ KISS—VARGA 2018: 315–316.

¹⁶ Interjú, 1944, N.

akkor már az is kuláknak volt minősítve.¹⁷ Az előzőtől nem messze található a „Lehocki-tanyának”¹⁸ nevezett majorszerű tanyaépület. A helyiek elmondása szerint ezt egykor egy szintén távolabb élő orvos birtokolta.¹⁹ 1945 utáni történetéről nem sokat tudunk. Valamikor elnéptelenedett, jelenleg romos állapotban van. A rendszerváltozás után állítólag egy ismeretlen vállalkozó tulajdonába került. A falakat láthatóan kimeszelték, az ajtókat lecserélték, a bútorokat kipakolták, de később elhanyagolták a tanyát. Ilyen majorszerű tanya volt az imrehegyi erdészház is, amelyet az erdészet kapott meg a háború után.

Falvasítás és téeszésítés

1945-ben az átvonuló szovjet egységek, majd a kommunista párt és az első téesz is a káptalani majorhoz telepítette a központját. A téesz a Béke nevet kapta.²⁰ Alapvető eszközkészletét valószínűleg az államosított káptalani major szerszámai adták. Ez azonban az 1940-es évek közepén jelentősen megcsappanhatott, ugyanis a lovak egy részét elvitte az átvonuló Vörös Hadsereg, valamennyi állatot és szerszámot pedig a földrendelet után a káptalani birtokon dolgozó zsellérek között osztottak ki.²¹ Valószínűleg közülük kerültek ki a téesz első tagjai is. A kényszerkollektivizálás korai szakaszában az MDP ugyanis az „osztályharc” doktrínája alapján csoportokra osztotta a falusi társadalmakat, és igyekezett a kevésbé vagyonos rétegeket a „kulákok” ellen hangolni, majd rábírnivala a belépésre.²² Az államosítások során a jelentősebb mezőgazdasági létesítmények előbb az állam, majd a környékbeli téeszek kezére kerültek. A káptalani és a Tulahomoki major a császártöltési Kossuth téeszhez került, a káptalani majorhoz tartozó pince viszont előbb a Borforgalmi Vállalaté lett, majd 1968-ban az imrehegyi téeszcsé vásárolta meg.²³

1952-ben a tanyaközségezés program keretében létrehozták Imrehegy települést, amelynek magját Szarkás és a nagy majorok adták. A település a főkáptalani szőlőtelep után kapta a nevét, amelyet 1930-ban a Szent Imre évfordulóra való tekintettel Szent Imre hegynek kereszteltek el. A „Szent” elmaradt az új község nevéből.²⁴ A közeli Rekettye-Bogárczó-csatorna miatti maláriaveszélyre, illetve a major magas vételárára hivatkozva végül arrébb láttak neki az új község kialakításának. A legelső belterületi épület a tanácsháza volt, amelyet a majortól 2 km távolságra nyugat felé, a Kecelről Kiskunhalasra vezető úthoz közel építettek fel.²⁵ A tanácsháza évekig egyedül állt a pusztában. „»Kimegyek a tanácsházára« — mondták. Máshol bemennek

¹⁷ Interjú, 1937, F.

¹⁸ Lehotzky, vagy Lehoczky lehetett a tulajdonosa. Nem azonos a Kiskunhalas külterületéhez tartozó Lehoczky-tanyával, amelyről nem messze buszmegállót is elneveztek.

¹⁹ Interjú, 1944, N.

²⁰ IMREHEGY KÖZSÉG ÖNKORMÁNYZATA 2021: 25.

²¹ Interjú, 1937, F.

²² Ö. KOVÁCS 2012: 102–103.

²³ A császártöltési Kossuth termelőszövetkezet beszámolója 1987: 1; Az Új Élet szakszövetkezet éves beszámolója 1973: 1.

²⁴ IVÁN 2004: 329; BÁRTH 1984: 711.

²⁵ CZAUNER—STRASZER 1988: 3; IMREHEGY KÖZSÉG ÖNKORMÁNYZATA 2021: 23–24.

a tanácshoz.”²⁶ Egy későbbi tanácselnök ekképpen jellemezte az új község létrehozását: „Ez a szervezés úgyszólván mindössze papírmunkát jelentett.”²⁷

A falvasítással egy újfajta, politikai elit jelent meg a területen a község vezetőségében. A közigazgatási és gazdasági szervek, azaz a helyi tanácsi és téesz-adminisztráció a belterület kialakításával közelebb került a tanyákhoz. Jelentősen megnőtt azonban ezen intézmények igénybevétele is, ugyanis a központosított politikai és gazdasági rendszerben a hivatalok látogatása szükségszerűen gyakoribbá vált. Adóügyi problémákat elintézni például csak a tanácsházán lehetett, ami az 1950-es években, a kíméletlen adóztatás és a begyűjtések időszakában kifejezetten kényelmetlen volt. Egyes tanyák a tanácsházától akár hat kilométerre is eshettek, ráadásul komolyabb ügyekkel a járási hivatalhoz kellett fordulni.²⁸

A szakszövetkezet mint társadalomformáló tényező

1964-ben a téeszeket Új Élet néven egyesítették, majd ezt 1968-ban szakszövetkezetté alakították át.²⁹ A szakszövetkezet azért váltotta le a korábbi formát, mert a „szocialista nagyüzem” életképtelen volt a Duna–Tisza közének egyes tájain. Az itteni parasztok ugyanis a szőlők közé gyakran gyümölcsfákat telepítettek, a sor- és tőtávolság, valamint a fajösszetétel parcellánként eltérő volt, ami lehetetlenné tette a téesz-típusú tagosítást, illetve a gépesítést is. A szakszövetkezeti tagok a kényszerkollektivizálás során elvett földjeiket járadék fizetése mellett használatra „visszakapták”, így a gazdálkodás kisüzemi egységekben folyt tovább.³⁰ A téesz, majd szakszövetkezet nem csupán a legjelentősebb munkaadóként uralta a község gazdaságát, hanem jelentős szerepet töltött be a helyi intézmények ellátása terén is. Támogatásával valósult meg például a tanyák villamosítása, a kultúrház építése, az óvoda létrehozása és fenntartása, valamint az iskolák ellátásából is kivette a részét a karbantartás, fűtés és étkeztetés biztosításával.³¹

Az, hogy Imrehegyen egyetlen szakszövetkezet működött, nagyban megsegíthette a korábbi tanyás térségek integrálódását, a település egységesítését.³² A szakszövetkezet a legnagyobb munkaadóként alapvetően meghatározta a helyi társadalom rétegződését. Mivel a termelőszövetkezeti formától eltérően itt a termelők egy része ismét a „saját” földjein gazdálkodhatott, a háztáji gazdaságokra vonatkozó megállapítás, miszerint ennek mértéke a „szokványos” téeszek tagjai között is meghatározta az egyének életszínvonalát, itt hatványozottan igazzá válhatott. A szakszövetkezetek tagsága meglehetősen differenciált volt. A vállalkozókedvűek földet bérelhettek jellemzően szőlőtelepítésre, ehhez hitelt is igényelhettek, és a leleményes befektetőknek lehetősége volt a felemelkedésre. Mások csak az alapvető járulékot fizették, hogy később nyugdíjat kaphassanak, és alapvetően a szakszövetkezet földjein dolgoztak, a háztájit csak kiegészítő jövedelemként művelték.³³ A szakszövetkezetekben az is előfordult,

²⁶ IMREHEGY KÖZSÉG ÖNKORMÁNYZATA 2021: 23.

²⁷ [NÉVTELEN A] 1973: 4.

²⁸ Imrehegy Községi Tanács 1955. április 23-i üléséről készült jegyzőkönyv: 2–4.

²⁹ Az Új Élet szakszövetkezet éves beszámolója 1973: 1.

³⁰ KOVÁCS 2010: 148–149.

³¹ Beszámoló a lejárt tanácsülési határozat végrehajtásáról és a két ülés közötti fontosabb intézkedésről 1972: 1.

³² Zsákányszék példáján ugyanerről lásd: DÚRÓ 1990: 66.

³³ KOVÁCS 1987: 51.

hogy a módosabb termelők feketén bér munkásokat fogadtak. Történt mindez annak ellenére, hogy az 1970-es években több központi intézkedés igyekezett a szakszövetkezeteken belüli vagyoni különbségeket mérsékelni, illetve ezzel az ideiglenesnek tekintett szakszövetkezeteket a „hagyományos” téesz formához közelebb vinni. A jövedelmi különbségeket tovább növelték a feketepiacon értékesített bor és pálinka eladásából származó bevételek is, amit a hatóságok aligha tudtak kezelni.³⁴

Azok, akik a helyben dolgozó mezőgazdasági foglalkoztatottak közül „kimaradtak” a szakszövetkezetből, szintén rosszabb életszínvonalra számíthattak. Ők általában a császártöltési „hagyományos” téesz tagjai voltak. Sokan a major környéki államosított zsellérházakban éltek, amely ekkor Imrehegy legszegényebb környékének számított, akárcsak a kényszer-kollektívizálás előtti időkben. Az utóbbi összefüggésre a korabeli sajtó is felfigyelt, arra koncentrálva, hogy a hátrány oka a múltból ered: „Imrehegy. Káptalani major, Bánegyházi és Túlahomoki major. Volt zsellérek volt cselédlakásokban, a volt uraságok egykori földjén. Cipelik magukkal — szomorú, lehangoló örökségként — még mindig a mindenfajta nyomorúságot. Még nem tudtak kilábalni a múltból egészen.”³⁵ Máshol a propaganda így fogalmazott: „Mindenhová még nem jutott el a szocializmus” — szintén a major környékére vonatkozóan. A villanyt ide nem vezették be, pedig az Új Élet birtokában álló majori pincét rákötötték a hálózatra.³⁶ Anyagi helyzetüknél fogva sem ők, sem a tanyasiak egy része nem tudott elköltözni. Az 1970-es évektől kezdve valamelyest vonzóbbá váló belterületen is nagyrészt csak a szakszövetkezeti tagoknak és dolgozóknak volt lehetősége házat építeni. Ők ugyanis jelentős támogatásokat is kaptak az építkezéshez, amit mások nem vehettek igénybe.³⁷ A családok szempontjából az is meghatározó volt, hogy a gyermekek óvodai felvétele során szempont volt a szülők szakszövetkezeti tagsága.³⁸ Bár elméletileg másoknak is a rendelkezésére állt, az erősen korlátozott számú férőhelyek miatt jóformán csak a tagok tudták igénybe venni.³⁹

A szakszövetkezet nem sokkal a megalakulása után arra kényszerült, hogy a szőlő mellett egyéb bevételi forrásokra próbáljon szert tenni. 1972-ben a községi tanács előtt arról számoltak be, hogy abban az évben 300 hold szőlő és 100 hold barackos halt el.⁴⁰ Az általuk művelt 4100 hektáros szántóterületek értékét az 1980-as években pedig mindössze 3 és 8 aranykorona között állapították meg.⁴¹ Az 1970-es években csirketartással próbálkoztak, de az évtized végére az ágazat mélypontra jutott.⁴² 1981-ben műkögyártó üzemet létesítettek a volt káptalani pince felett, amely 12 főt foglalkoztatott.⁴³ Országszerte tartottak fent vendéglátóegységeket is, 1984-ben 16-ot.⁴⁴ Szintén 1981-ben kezdték meg egy tizenötezer férőhelyes angóranyúl-telep kiépítését, amely a rendszerváltozásig a szakszövetkezet legjelentősebb vállalkozása maradt.⁴⁵

³⁴ HANN 1982: 41, 68–69.

³⁵ A. M. 1974: 5.

³⁶ GÁL 1974: 4.

³⁷ Az Új Élet szakszövetkezet éves beszámolója 1973: 4–5.

³⁸ Beszámoló az imrehegyi iskolák 1972/73. tanév oktató-nevelő munkájáról: 3.

³⁹ „Volt óvoda, [...] de az inkább azoknak volt, akik a szakszövben dolgoztak a szülők. És akkor itt ezek nem jártak óvodába, és akkor nekem itthon kellett lenni.” Interjú, 1946, N.

⁴⁰ Az Új Élet szakszövetkezet éves beszámolója 1973: 1.; SCHAFFER 1995: 5.

⁴¹ G. E. 1984: 4.

⁴² CZAUNER 1983: 4.

⁴³ Cz. P. 1981: 4.

⁴⁴ G. E. 1984: 4.

⁴⁵ [NÉVTELEN B] 1982: 12.

Először a veszteségesé vált csirketelepet alakították át, majd 1983–84-ben megkezdték kiadni a nyulakat háztájiba is. Az angóragyapjút az NSZK-ba exportálták.⁴⁶ A nyúltenyésztésnek nagy jövőt jósoltak, 1983-ban az imrehegyi Új Élet és további 10 angóratenyésztő mezőgazdasági nagyüzem megalapította a Hungangóra társaságot, amelynek távlati tervei között szerepelt egy magyar-NSZK vegyesvállalat létrehozása is.⁴⁷ „Az a bizonyos vészharang [...] Imrehegyet nem háborgatja” — mondta a tanácselnök 1982-ben —, annyi a kézi munka, hogy itt valóban csak az nem dolgozik, aki nem akar.⁴⁸ 1984 és 1987 között az angóragyapjú világpiaci ára a felére esett. Ennek ellenére még mindig sokan fogtak bele a tenyésztésbe, mivel az állatorvosi költségeken kívül a szakszövetkezet szinte mindent biztosított: „El vagyunk látva rendesen, igazán nem panaszkodhatunk. Mindenki ezt csinálja a környéken, fiatalok, öregek” — nyilatkozott egy tag 1987-ben.⁴⁹ A válság a rendszerváltozás idejére teljesedett ki. A következő megszólalás már 1990-ben került lejegyzésre az újságban: „Hatszázhusz nyulunk van, [...] mi szaporítottuk, de hát nincs keletje a nyúlszörnek, nem pároztattunk.”⁵⁰

Az 1980-as évek közepén, közvetlenül a rendszerváltoztatás előtt egy rövidebb gazdasági fellendülés volt tapasztalható a községben, amely főképp a szakszövetkezet új vállalkozásának volt köszönhető. A legkedvezőbb év vélhetően 1986 volt, amikor a nyúltenyésztés már elterjedt a háztáji gazdaságokban, és az angóragyapjú még jövedelmező volt. Ebben az évben a sajtó beszámolója szerint a szakszövetkezet a belterületre költözők számára nyújtandó újabb kölcsönt hirdetett, a községben megépült az első víztorony, és újabb öt tanyát sikerült villamosítani. A tanács ekkor döntött róla, hogy egy évvel később belefog az új általános iskola megépítésébe. A szakszövetkezet új sportpályát épített, így 1987-től már kettő is volt Imrehegyen.⁵¹ Az elmúlt évtizedekhez képest sikerült mérsékelni az elnéptelenedést is, amely Imrehegy fennállása óta az egyik legjelentősebb helyi probléma volt. 1960 és 1970 között közel negyedével, 1970 és 1980 között közel egyharmadával — a két évtized alatt majdnem a felére, 1000 fővel — csökkent a lakosság. Ehhez képest az 1980–1990 közötti népességfogyás nem egészen 20%-os (190 fő) volt az 1980-as lakosságszámhoz mérten. Az évtized legvégén viszont újra megugorhatott az elvándorlók száma, mivel 1989 és 1990 között a tanácsházán tett jelentés és a népszámlálás adatainak összevetése alapján egyetlen év alatt 62 fővel lett kevesebb a lakosság. Ennek oka a hirtelen megnövekvő munkanélküliség volt.⁵²

⁴⁶ [NÉVTELEN C] 1984: 4; Cz. P. 1981, 4.

⁴⁷ K. S. 1983: 1–2.

⁴⁸ KOHL 1982: 4.

⁴⁹ Zs. KOVÁCS 1987: 4.

⁵⁰ CSABAI 1990: 4.

⁵¹ FARKAS 1986: 3.

⁵² KSH 1981: 553; KSH 1990; Egészségügyi beszámoló 1985: 1; Imrehegyi községi tanács 1989. 03. 31-i üléséről készült jegyzőkönyv: 3. A népszámlálások vélhetően pontosabbak, mint a helyi felmérések. Lehetséges, hogy a lakosság száma a valóságban kicsivel magasabb volt 1989-ben, ezáltal a csökkenés is kevesebb lehetett.

A rendszerváltozás és a vállalkozók

1980-ban az imrehegyi aktív keresők közel háromnegyede a mezőgazdaságban dolgozott, ennek 93%-a pedig téesztag volt. Néhány fő kivételével ők mind az Új Élet Szakszövetkezethez tartoztak, ahol 1989 végén, 1990 elején elbocsátásokat eszközöltek. A község legjelentősebb munkahelyének csődje konfliktusok sorozatához vezetett, melynek első állomása az 1990. január 19-én megtartott falugyűlés volt. Az itt jelen lévő lakosok — a sajtó szerint 300 fő — az elbocsátások és a szakszövetkezet vagyonával való spekulációk vádjával az elnök és a főagronómus elszámoltatását követelték.⁵³ 1989–1990 után maga a szakszövetkezet nem folytatott termelést, csupán az eladásaiból és bérleti díjakból tehetett szert bevételre, közben hitelek visszafizetésével küszködött.⁵⁴ A nyúltelepet rövid ideig húsnyúl tenyésztésre adták bérbe. 1991-ben már egy svájci—magyar vegyesvállalat bérelte az épületek egy részét, ahol morzsaüzemet létesítettek, de ezt 1992-ben be kellett zárni, mivel működését illetően több törvényi előírásnak nem felelt meg. Elmondásuk alapján 1991-ben a szakszövetkezet által birtokolt 600 hektáros szőlőterület egészének megvoltak a tulajdonosai, a gazdaságosan hasznosítható 300 hektár szántóterület felét pedig visszaadták azoknak, akik igényt tartottak rá, a másik felét bérlők művelték.⁵⁵ A szakszövetkezet vezetőségével szembe került tagok azonban úgy gondolták, hogy a vállalkozóvá válást a vezetők csak egy szűk réteg számára teszik elérhetővé, ugyanis a legjobb földeket előbb beültették szőlővel és dohánnyal, majd az első adandó alkalommal szétosztották maguk között.⁵⁶

Az ilyesféle spekulációk országsszerte jellemzővé váltak, miután 1988–1989-ben törvényileg is előkészítették a földprivatizációt, majd 1990 januárjában a Németh-kormány felszabadította a földpiacot. A földforgalom részleges liberalizációjának hátulütője az volt, hogy lehetővé tette, hogy a téesztek magas áron adjanak túl olyan földeken, amiket korábban ingyen, vagy meglehetősen alacsony megváltási áron szereztek be. Az is előfordult, hogy a nagyüzemi elítélhez tartozó, de onnan kiválni szándékozó vállalkozók szereztek meg a jobb területeket.⁵⁷ A széleskörű tulajdonszerzésre elméletileg a kárpótlás is lehetőséget adhatott volna. A megvalósuló kárpótlási rendszer azonban elhúzódó folyamatként, különböző években hatályba lépő törvények mentén zajlott le, és még 1992 végén is kétséges volt, hogy bizonyos vagyonrészeket és magántulajdonú földeket hogyan lehet kivinni a téesztekből.⁵⁸ Imrehegygel kapcsolatban még 1993 februárjában is csak annyit tudott mondani a megyei kárrendezési hivatal illetékes munkatársa, hogy áprilisig nem lesz földárverés, aminek vélhetően a helyi szakszövetkezet hiányos adatszolgáltatása az oka.⁵⁹ Közben még 1992 decemberében az Új Élet pinceszövetkezetté alakult. A vezetőség ekkor a szétválás ellen kampányolt. 1993 nyaráig azonban egy kis csoport felvásárolta a tagi vagyonyjegyek kétharmadát. A tagokkal olyan szerződést kötöttek, amelynek értelmében a vagyonyjegyek tulajdonosa a legközelebbi közgyűlésen megszavazza a szétválást, majd a vevővel együtt belép az új szövetkezetek egyikébe, de azonnal kilép, amint

⁵³ KOHL 1990: 3.

⁵⁴ ALMÁSI 1993: 5.

⁵⁵ G. E. 1991: 3.

⁵⁶ TAKÁCS 1990: 5; KOHL 1990: 3.

⁵⁷ CSESZKA—SCHLETT 2009: 99.

⁵⁸ CSESZKA—SCHLETT 2009: 120.

⁵⁹ TAKÁCS 1993: 3.

a vagyonyjegy árát megkapta. A szerződés jogilag érvényes volt, de a vagyonyjegyeket meglehetősen alacsony áron kívánták megvásárolni. A tagok nagy többsége megkötötte az üzletet, mivel a megváltozott gazdasági helyzetben minden pénzre szükségük volt: „A szövetkezeti tagok nagy része idős, tanyán élő. Az aktív korúak többsége munkanélküli. Kenyérre kell a pénz, s inkább a mai kevés, mint a holnapi ki tudja mennyi.”⁶⁰

A szakszövetkezet egykori elnöke a volt káptalani pincében létesített családi borászatot. 2001-ben 40 hektáron gazdálkodtak.⁶¹ Az imrehegyi szakszövetkezet helyzetét tovább nehezítette, hogy az 1989. évi szőlőtermés nagy része elfogyott. 1990-ben a termés jobb volt, de az angóratenyésztés veszteségit ekkor már nem tudta ellensúlyozni, és a felvett hitelek miatt az év végére a szakszövetkezet szolgálati lakásait el kellett adni, és a vendéglőinek nagy részét is fel kellett számolni.⁶² A vezetőség túlélési stratégiája az volt, hogy az elbocsátások és a közvetlen termelés beszüntetése után a szakszövetkezet valamennyi hasznosítható tulajdonát bérbe adták ki. Egyéb körülmények miatt, mint például a magas üzemanyagárak, még a vállalkozók egy része sem tudta folytatni a munkát.⁶³ A fennmaradt, vagy újonnan létesült kisgazdaságok elsősorban bortermelésből próbáltak megélni. A szakszövetkezet megszűnése után azonban a koordinációs és integrációs feladatokat, a gépi munka, felvásárlás, tárolás és a feldolgozás szervezését illetően magukra maradtak. A bortermelők közvetlen értékesítésbe kezdtek. Mivel a korábbi eladási rendszer összeomlott, egymást követték a válságok és mélypontok. Idővel megjelent a feketekereskedelem. Az egész kiskőrösi térségben jellemzővé váltak borhamisítási botrányok, amelyek közül a soltvadkerti emelkedett ki.⁶⁴

A rendszerváltoztatás idején a szakszövetkezet a téeszekhez képest nagyobb esélyt jelentett az újrakezdés sikerére, mivel nagyobb lehetőséget adott az innovációra. Különbséget kell tenni azonban a mezőgazdasági innováció szempontjából a centrumtárségek, illetve a periféria között. Az előbbihez tartozott például a Kecel, Kiskőrös és Soltvadkert alkotta háromszög, ahol a lakosság széles köre élvezhette ez újítások eredményeit. Itt jellemzőbb, hogy már a rendszerváltoztatás előtt kialakult egy nagyobb létszámú vállalkozói elit, akik saját piacot építettek, a profitot visszaforgatták a gazdaságba.⁶⁵ Imrehegyet a perifériához sorolhatjuk, szélesebb vállalkozói elit ugyanis nem alakult ki a településen. Az imrehegyi szakszövetkezetet a melléküzemág sikertelensége teszi különösen érdekessé, melynek csődje nagyban megnehezítette az átalakulást, a sikeres vállalatok kialakulását és ezáltal a település agrárjellegének megőrzését. Az angóratenyésztés csődje után vélhetően éppen azok a gazdák kerültek nehéz anyagi helyzetbe, akik képesek lettek volna a rendszerváltoztatás után is vállalkozóként megjelenni. Elegendő tőke híján az átalakulás adta lehetőségek kiaknázásakor így előtérbe került a személyes ismeretség és az országos folyamatokkal kapcsolatos naprakészség, amely feltehetően csak egy szűk kört, leginkább az egykori szakszövetkezeti vezetőséget jellemezte.

⁶⁰ ALMÁSI 1993: 1, 5.

⁶¹ [NÉVTELEN D] 2001: 6.

⁶² Imrehegyi községi képviselőtestület 1990. 11. 02-i üléséről készült jegyzőkönyv: 14.

⁶³ Imrehegyi községi képviselőtestület 1991. 11. 02-i üléséről készült jegyzőkönyv: 14.

⁶⁴ CSURGÓ 2016: 396.

⁶⁵ KOVÁCS 2010: 151–152, 154–155.

Összefoglalás

Szarkás pusztá a tanyás térségek gazdasági centruma volt, nem elfelejtve, hogy maga a terület Kecel vonzásában állt. Éppen ez a földrajzi közelség, illetve a pusztán áthaladó, Kiskunhalasra vezető főút adták az előnyeiket. A térség első elitjét a két földesúr adta. A polgárosodás folyamának elemeként is értelmezhető, hogy az egyik birtok helyén a 20. század elején már a pusztákon is megjelentek a városi polgárok tanyái, nyaralói. Az 1945 utáni elitcsere eseményei tipikusak. A fontosabb gazdasági erőforrások az állam, majd a téészek és végül a szakszövetkezet tulajdonába kerültek. A falvasítás során először lett lokális közigazgatási-politikai vezetése a területnek. A 20. század első felében a gazdasági központ köré szerveződött egy kulturális központ (az iskola, egyben templom), valamint a helyi ügyintézés egy részét is itt bonyolították le. Amikor a községesítést végrehajtották, ugyancsak a majorhoz közel látták érdemesnek kiépíteni az új közigazgatási intézményt. A téész és a szakszövetkezet ugyancsak létrehozta és fenntartotta a maga társadalmi intézményeit (például óvodát épített, iskolát újított fel, kultúrtermet létesített). A gazdasági elitet a rendszerváltoztatás óta a volt szakszövetkezeti vezetőségből kikerült agrár-vállalkozói réteg alkotja. Tulajdonképpen ugyanazokat a gazdasági erőforrásokat és arra épülő létesítményeket — például a jobb szőlőföldeket és a káptalani pincét — birtokolják, mint a térség néhai főbirtokosa, a kalocsai káptalan, majd később a téész és a szakszövetkezet. A fordulópontok ellenére változatlanok tehát azok a gazdasági energiák, amelyekre a helyi elit építheti a pozícióját. Ezek szinte kizárólag a mezőgazdasághoz kötődnek, így eredményes használatuk megköveteli a táji-környezeti viszonyokhoz való fokozottabb alkalmazkodást. Ennek jó példája a szakszövetkezeti formára való kényszerű átállás.

*Manors, Hobby Farms, Szakszövetkezet
The Elite and their Establishments in Szarkás Pusztá
in the Nineteenth and Twentieth Centuries*

This study examines the manors, hobby farms, and the *szakszövetkezet* cooperative of Szarkás Pusztá. Nineteenth and early twentieth-century establishments of the elite — manors of landowners and the Church, as well as the hobby farms of the urban intelligentsia — are essentially atypical in this environment, as the sandy soil of the Southern Great Plain primarily attracted the rural and urban poor due to the opportunity for inexpensive land acquisition. The historical transition of the elite and their associated establishments in Szarkás Pusztá is examined, with a focus on the roles they played in the social fabric of the scattered “*tanya*” settlement communities. The study explores the impact on the elite of historical and political ruptures, as well as continuities. After the war, under the communist authorities, a completely new settlement named Imrehegy was established in Szarkás Pusztá. Following collectivization in the 1960s, the conventional *kolhoz* model underwent a transition to the more permissive *szakszövetkezet* form, prompted by the sandy soil and scattered settlement conditions. The capacity of the *szakszövetkezet* was, in part, contingent upon the pre-existing economic establishments of the former elite. Notably, the emerging elite within the *szakszövetkezet* played a pivotal role during the post-socialist era.

Felhasznált irodalom

FORRÁSOK

Levéltári források

Imrehegy Község Tanácsának iratai

Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára XXIII.790.a. Tanácsülési jegyzőkönyvek 1955–1990.

Imrehegy Község iratai

MNL BKML XXXVII. 1048.1. Képviselőtestületi jegyzőkönyvek 1990–1999.

Interjúforrások

Interjú, 1944, N.

Interjú, 1937, F.

Sajtóforrások

[NÉVTELEN A]

1973 Húsz év az önállóság jegyében. Faluriport Imrehegyről. *Petőfi Népe*, 1973. december 7-i szám, 4.

[NÉVTELEN B]

1982 Betakarítás után, új év előtt. *Petőfi Népe*, 1982. december 12-i szám, 3.

[NÉVTELEN C]

1984 Angóra a háztájiban. *Petőfi Népe*, 1984. június 22-i szám, 4.

[NÉVTELEN D]

2001 Öregbíteni az imrehegyi borok hírnevét. *Petőfi Népe*, 2001. augusztus 10-i szám, 6.

A. M.

1974 Kutykáék segítségre várnak. *Petőfi Népe*, 1974. március 8-i szám, 5.

ALMÁSI Márta

1993 Kiszemmisz-e magukat az imrehegyi szövetkezeti tagok? *Petőfi Népe*, 1993. augusztus 16-i szám, 5.

Cz. P.

1981 Műkögyártás az imrehegyi határban. *Petőfi Népe*, 1981. március 17-i szám, 4.

CZAUNER—STRASSZER

1988 Imrehegy: iskola a jövő nemzedékének. *Petőfi Népe*, 1988. január 11-i szám, 3.

CZAUNER

1983 Az imrehegyi siker titka. *Petőfi Népe*, 1983. január 4-i szám, 4.

CSABAI István

1990 Kéleshalmi vágyak, remények. *Petőfi Népe*, 1990. február 22-i szám 4.

FARKAS Andrea

1986 Imrehegy bizonyít. *Petőfi Népe*, 1986. október 15-i szám, 3.

G. E.

1984 Imrehegyi szakcsoportok. *Petőfi Népe*, 1984. június 26-i szám, 4.

1991 Imrehegyi változások. *Petőfi Népe*, 1991. június 6-i szám, 3.

GÁL Sándor

1974 Zsellérházak Imrehegyen. *Petőfi Népe*, 1974. március 10-i szám, 4.

K. S.

1983 Továbbfejlesztik a tenyésztést. *Petőfi Népe*, 1983. október 15-i szám, 1–2.

KOHL Antal

1982 A mai Imrehegy. *Petőfi Népe*, 1982. július 23-i szám, 4.

1990 Tulajdonos lesz-e az imrehegyi parasztság? *Petőfi Népe*, 1990. január 22-i szám, 3.

SCHAFFER Józsefné

1995 Miért maradtak parlagon a földek? *Petőfi Népe*, 1995. február 12-i szám, 5.

TAKÁCS

1993 Közmeghallgatás és falugyűlés Imrehegyen. *Petőfi Népe*, 1993. február 2-i szám, 3.

TAKÁCS János

1990 Még mindig mossák a szennyest Imrehegyen. *Petőfi Népe*, 1990. február 12-i szám, 5.

Zs. KOVÁCS István

1987 Imrehegyen megéri angóryanulat tartani. *Petőfi Népe*, 1987. március 28-i szám, 4.

SZAKIRODALOM

BÁRTH János

1984 A keceli tanyák. In BÁRTH János (szerk.): *Kecel története és néprajza*. Kecel: Kecel Nagyközség Tanácsa, 695–752.

CSESZKA Éva — SCHLETT András

2009 Reprivatizációtól a kárpótlásig. *Múltunk*, 2009/IV. szám, 92–120.

CSURGÓ Bernadett

2016 Szőlészek és borászok a Kiskőrösi kistérségben. In Kovács Katalin (szerk.): *Földből élők. Polarizáció a magyar vidéken*. Budapest: Argumentum, 394–420.

DÚRÓ Annamária

1990 A tanya és a zárt település kapcsolata — társadalomföldrajzi megközelítésben. *Tér és Társadalom*, 1990/II. szám, 63–80.

ERDEI Ferenc

1937 *Futóhomok. A Duna–Tisza-köz földje és népe*. Budapest: Athenaeum.

1941 A tanyás települések földrajzi szemlélete. *Földrajzi Közlemények*, 1941/II. szám, 103–113.

1976 *Magyar tanyák*. Budapest: Akadémiai.

GALGÓCZY Károly

1887 *Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája 2.* Budapest.

GESZTELYI NAGY László

1928 *Magyar Tanya.* Kalocsa: Árpád Részvénytársaság Könyvnyomdája.

HANN, C. M.

1982 Kisüzemi gazdálkodás Tázlaron a hetvenes években. *Ethnographia* 1982, 33–72.

IMREHEGY KÖZSÉG ÖNKORMÁNYZATA

2021 *Imrehegy Falukönyv.* Imrehegy: Imrehegy Község Önkormányzata.

IVÁN László

2004 Kecel utcaneveiről és határneveiről. In SZAKÁL Aurél (szerk.): *Halasi Múzeum 2. Thorma János Múzeum könyvei 18.* Kiskunhalas: Thorma János Múzeum — Halasi Múzeum Alapítvány, 332–349.

JUHÁSZ Antal

2005 A tanyák települése és népessége. In Ö. KOVÁCS József — SZAKÁL Aurél (szerk.): *Kiskunhalas története 3. Tanulmányok Kiskunhalasról a 19. század közepétől a 20. század közepéig.* Kiskunhalas: Kiskunhalas Város Önkormányzata, 67–129.

KISS Csaba — VARGA Józsefné

2018 *Kecel és Imrehegy katolikus öröksége.* Kecel: Kecel Város Önkormányzata.

KOSZTA Sándor

2004 *Keceli regélő.* Thorma János Múzeum könyvei 16. Kecel—Kiskunhalas: Thorma János Múzeum.

KOVÁCS Teréz

1987 Generációs különbségek a szakszövetkezeti tagság körében. *Tér és Társadalom*, 1987/II. szám, 49–62.

2010 *A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása.* Budapest: L'Harmattan.

Ö. Kovács József

2012 *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965.* Budapest: Korall.

KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL

1981 1980. évi népszámlálás 3. Bács-Kiskun megye adatai. Budapest: KSH.

1992 1990. évi népszámlálás 5. Bács-Kiskun megye adatai. Budapest: KSH.

REISZIG Ede

1910 Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye községei. In BOROVSZKY Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye 1.* Budapest: Országos Monografia Társaság, 25–165.

SERFŐZŐ Géza

1911 Mezőgazdaság és állattenyésztés. In BOROVSZKY Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye 2.* Budapest: Országos Monografia Társaság, 38–94.